

ПОМІЩИЦЬКЕ ЗЕМЛЕВОЛОДІННЯ НА ПІВДНІ УКРАЇНИ останньої чверті XVIII – початку XIX ст.: ПОЗЕМЕЛЬНІ СУПЕРЕЧКИ ТА ЇХ ВИРІШЕННЯ

Здійснена спроба дати загальні характеристики процесу межкування землі на Півдні України останньої чверті XVIII – початку XIX ст. і пов'язаних з цим конфліктних ситуацій. Проаналізовано способи і можливості рішення даних проблем шляхом звернення до адміністративних та судових органів краю.

Ключові слова: Південна Україна, Катеринославське намісництво, Новоросійська губернія, межкування, землемір, межова експедиція, совісний суд, поміщицьке землеволодіння.

Предпринята попытка дать общие характеристики процесса межевания земли на Юге Украины последней четверти XVIII – начала XIX вв. и связанных с этим конфликтных ситуаций. Проанализировано способы и возможности решения данных проблем посредством обращения в административные и судебные органы края.

Ключевые слова: Южная Украина, Екатеринославское наместничество, Новороссийская губерния, межевание, землемер, межевая экспедиция, совестной суд, помещицье землевладение.

The author made an attempt to give general characteristics of the land subdivision on the South of Ukraine in the last quarter of the XVIII – early XIX centuries and related to this issue conflicts. The author analyzes the ways and opportunities of solution of these problems by means of appealing to administrative and judicial authorities of the region.

Key words: the South of Ukraine, Yekaterinoslav region, Novorossiysk province, surveying, surveyor, surveying expedition, chancery court, landowner property.

Часто у дослідника поряд із головними науковими зацікавленнями накопичується матеріал стосовно інших паралельних у часі чи проблематиці тем. При вивченні сербської колонізації Південної України середини XVIII ст. у автора зібрався матеріал про подальшу долю переселенців, які стали звичайними державними поселенцями чи поміщиками на землях реорганізованих Нової Сербії та Слов'яносербії, поряд з іншими прийняли участь у розмежуванні та опануванні нових територій, що «звільнилися» після ліквідації Запорозької Січі.

Також свого часу нас зацікавив фонд 1684 державного архіву Дніпропетровської області, у якому зберігаються описи справ колишніх багатих фондів архіву за період XVIII – XIX ст, документи яких нині втрачено. Відзначаючи недостатню інформативність такого виду архівних документів як описи, все ж не можна знімати їх з рахунку і нами було опубліковано декілька статей з даної

проблеми, в яких наголошувалося на необхідності введення до наукового обігу даних матеріалів [27; 28].

З цих двох тем виокремився сюжет про розмежування землі в регіоні наприкінці XVIII – на початку XIX ст., про участь тих чи інших державних установ у даному процесі. Зацікавлення викликали описи справ Межової експедиції Катеринославського намісництва (1792-1796), Новоросійського губернського землеміра, управлінських та судових установ краю. Сподіваємося, що подана далі інформація додасть барв до загального уявлення про вказані процеси на Півдні України.

Питання межкування викликали завжди інтерес дослідників – починаючи від класичних праць Н. Д. Полонської-Василенко, О. І. Дружиніної та В. М. Кабузана і закінчуючи ґрунтовними і детальними дослідженнями знаного фахівця аграрної історії краю А. В. Бойка [26; 15; 18; 2; 3].

Межуванням в Російській імперії називали сукупність юридичних і технічних заходів, які здійснювалися урядовими чиновниками і мали на меті встановлення меж земель у складі певної адміністративної одиниці. В часи свого повного розвитку межування мало три стадії: 1) виявлення кордонів в натурі; 2) їх закріплення і 3) фіксацію, яка досягалася створенням документів двоякого роду: описових та картографічних [29, с. 90].

Основні принципи генерального межування були оприлюднені в маніфесті 19 вересня 1765 р. і потім уточнювалися низкою інструкцій та розпоряджень, які навіть складно перерахувати [20, № 12570, 12711; 21, № 13091; 22, № 13593, 14213].

У 1765 р. згідно Сенатського указу відкривалася установа межування: Межова експедиція в Сенаті як вищий орган межування і вища судово-межова інстанція; межові канцелярії в губерніях і межові контори на один чи декілька повітів. З часом межові контори стали підпорядковуватися Московській межовій канцелярії, а за Сенатською межовою експедицією залишилися судові функції у принципових питаннях [29, с. 91].

На Півдні України була своя специфіка. З появою Азовської і Новоросійської губерній при них були створені межові експедиції, які отримали функцію законодавчої ініціативи в оформленні прав на землю, що в свою чергу призвело до виключної ролі межування в краї [2, с. 55]. Процес, який активно розгорнувся особливо з другої половини 1770-х років після ліквідації Січі, в основному завершився в першій третині XIX ст. Межування Катеринославської, Херсонської губерній закінчилося у 1828 р., а в Таврійській – 1843 р. [29, с. 92].

На кожну межову одиницю – так звану дачу – землемір складав план в масштабі 100 сажнів в дюймі [1, с. 55-56]. Надалі дача наносилася на план повіту, який складався в масштабі 500 сажень [29, с. 91]. За прикладом Калузької губернії, де вперше було здійснено публікацію губернського атласу, 1783 р., Сенат наказав створювати атласи на всі обмежані губернії [24, № 15688].

Крім загальнодержавного значення підготовки таких матеріалів, слід відзначити велику вагу спеціальних геометричних

планів і для землевласника, оскільки вони були обов'язковою складовою правового оформлення землеволодіння [1, с. 52]. Першим кроком для багатьох поміщиків стало звернення до влади про відмежування землі. Такі звернення у великій кількості зустрічаємо в описі справ Новоросійської губернської канцелярії (1764-1785) [12]. Серед прохачів офіцери колишніх сербських та Новослобідського козачого полків, Македонського гусарського, Єлисаветградського пікінерного, є записи про отримання землі різними посадовцями краю. Примітними є прохання про відведення колишніх запорозьких володінь, що і не дивно, адже вони були вже опанованими, звичними для поселенців. Так, полковник Зверев просив віддати йому з майна колишнього кошового млин і слободу на 48 дворів [12, арк. 54], полковник Булацель вподобав землю, від якої «відмовилися» Качалов та Глоба [12, арк. 73].

Далі доводиться чекати межовика. А. Бойко зазначає, що ці службовці чудово усвідомлювали свою значимість, адже від них залежало як швидко буде зроблена справа, чи буде додатково земля прирізана, чи навпаки – конфіскована [2, с. 56]. Один з нащадків перших сербських переселенців, відомий мемуарист Олександр Пишчевич залишив з цього приводу яскраві спогади. Він характеризує межування, яке торкнулося його земель у 1805 році: *«Куча землемеров с помощниками, писарями, учениками, пиками, астролябиями и их женами с детьми заняли мой дом, жили два месяца, пока обошли землю, которую можно было обойти в неделю, ибо земля межована и ту между надобно было только поверить. Надобно было сверх содержания всех дарить. По отъезде сей экзекуции, вошел Лебедев с претензией (за ту ж таки землю – О. П.). Кончил все сие указ Сената, которым велено временные земли утвердить навсегда помещикам со всем тем, что на оных имеется»* [16, с. 272-273].

Однак, не слід думати, що уряд спокійно спостерігав за такою картиною. Від межових установ вимагали пришвидшення справи, оскільки нерозмежована документально земля ставала причиною численних сутичок і непорозумінь між землевласниками різних

рангів і статусу. Тому серед записів названих нами справ бачимо вказівки на спроби «оптимізації» справи. Є розпорядження про набір до штату землемірів «*способнейших*» для завершення певних робіт [6, арк. 14зв], також відомо про перебування при межовій експедиції і повітових землемірах звичайних солдатів, які набиралися з різних військових частин регіону [6, арк. 14]. Коли у 1797 р. у зв'язку з черговими адміністративними змінами ліквідовувалася межова експедиція Новоросійської губернії, то є запис про висилку назад на місце служби землемірів Подільської, Київської губерній, які укладали карти «*бывшей Вознесенской губернии*» [6, арк. 16]. Тобто до таких грандіозних робіт, які довелося опанувати на Півдні України, залучали фахівців інших адміністративних одиниць. За 1797 р. є розпорядження про необхідність відправки карти в Тамбовську межову контору, «*назначенную на обмежевание Новороссийской губернии*» [6, арк. 15].

Навіть якби межовикам доводилося займатися виключно реалізацією державних проектів та розпоряджень, то і цього було би достатньо. Документи свідчать, що серед значних проектів, над якими працювали межовики, було збирання матеріалу для атласу Новоросійської губернії (при тому за різні роки), Вознесенської губернії у 1795 р. [13, арк. 6зв.], генеральної і поштової карт, плану м. Катеринослава [13, арк. 2, 4зв., 15зв.], у 1800 р. знову наголошувалося на розпорядженнях про генеральне межування [10, арк. 3зв.]. Крім приватних розмежувань, вказуються проведені роботи по визначенню кордонів між поміщицькими і землями державних поселен; створення планів під певні підприємства – Луганський ливарний завод [6, арк. 2зв.]; під будівництво церков [6, арк. 6]; під поселення греків і вірмен в Маріупольському повіті [6, арк. 4зв.; 13, арк. 1]; менонітів біля Олександрівської фортеці та поблизу Новомосковська у 1796 р. [13]; уточненню кордонів з Військом Донським [6, арк. 6; 13, арк. 1]; збирання інформації про наявність лісу: корабельного, будівельного та для палива [6, арк. 15зв.], пустих земель [6, арк. 6зв.]; рибних промислів [6, арк. 7].

У ДАДО у фонді 1684 зберігаються три

справи – колишні описи документації Межової експедиції Катеринославського намісництва [13] і Новоросійського губернського землеміра [6; 7]. Тека № 101 є малоінформативною, оскільки зберегла записи лише про 4 справи, натомість в іншій добірці за № 100 збереглися записи про 166 справ, які наповнювали даний фонд. Основний масив справ охоплює період першої половини ХІХ ст., але в додаткових записах згадуються і матеріали кінця ХVІІІ ст. Тривалий час Новоросійську губернську експедицію очолював землемір 8-го класу колезький асесор Чуйко Павло Семенович [6, арк. 1]. Згадуються землеміри Сегедій [6, арк. 2], Олександрійського повіту Гуревич [13, арк. 3зв.]; помічники землемірів Дмитрієв [6, арк. 5зв.], Єльченко [13, арк. 3зв.].

Наявна певна інформація про реорганізацію названої служби. У 1797 р. йдеться про ліквідацію межової експедиції Новоросійської губернії, звільнення штату землемірів і здачу документів, інструментів для Вознесенської губернії і області Таврійської [6, арк. 16]. У 1802 р., коли замість Новоросійської губернії утворювалися Катеринославська, Таврійська і Миколаївська, зазначалося, що туди слід передати справи, які приналежать їм територіально [6, арк. 7зв.].

Чимало записів про відрядження губернських землемірів у повіти. Часто це відрядження для вирішення спірних питань – то спільно з нижнім земським судом слід розподілити спадок між дочками поміщика Катеринославського повіту Леонтовича [6, арк. 4зв.], то разом із повітовою межовою конторою уточнити межі між поміщиком Бахмутського повіту майором Чапліним і казенним селом Новим [6, арк. 8]. Спірність територій між поміщиками і селянами державних поселень була фактором першочерговості розгляду справи [2, с. 63]. Іноді траплялося, що громада так активно захищала свої права землевласників, коли бачила їм загрозу, що землеміри не могли виконати власні повноваження. Так, 1795 р. помічник землеміра Ільченко рапортував, що при обмежуванні 6 500 десятин землі колезького асесора Бібікова поблизу Таганрога місцеві албанці не допустили його до знімання [13, арк. 3зв.]

Згідно законів, обов'язково при розмежуванні мали бути присутні поняті [2, с. 54]. За описами справ Новоросійського губернського землеміра відомо також про залучення до обмежування в спірних питаннях членів нижнього земського суду [6, арк. 4зв.], повітового суду [6, арк. 13зв.], що відповідало нормам «Положення про губернії» 1775 р.

До речі, судові установи були місцем, в якому логічно продовжувалися межові спори. Згідно «Положення про губернії», яке також регламентувало правову сферу життя, вирішення земельних конфліктів було прерогативою повітових судів. Окрема стаття № 199 вказувала на необхідність спільної роботи у таких випадках членів даного суду з *«присяжним землеміром»* [25, с. 30]. Документи ДАДО свідчать, що участь у розборі конфліктних справ доручалася і членам нижніх земських судів. Відповідно з апеляціями на рішення попередніх двох інстанцій зверталися до верхнього земського суду та губернської палати цивільного суду [27, с. 190]. У описі справ Катеринославського губернського прокурора зустрічаємо запис про діяльність у 1807 р. межового прокурора Добро горського [9, арк. 3].

Названі матеріали ДАДО уривчасті і несистематичні, проте, і з них отримуємо певну інформацію. Так, другий департамент Верхнього земського суду Катеринославського намісництва займався цивільними справами. Опис документів вказаної установи за період 1784-1797 рр. містить не надто багато записів про справи у порівнянні з Першим департаментом, який займався кримінальними правопорушеннями, однак серед іншого все ж є земельні конфлікти. Так, більше року йшов розгляд межового спору поміщиків секунд-майора Степана Божедаровича і полковника Рашковича за слободу Макарів Яр Бахмутського повіту [14, арк. 39зв.]. Катеринославський повітовий суд у 1798 р. розбирав справу поміщиків Шамшева, Соловійова, Савицького і Леонтовича [6, арк. 13зв.]. З приводу окремих спорів є записи про їх вирішення. Так, 1788 р. відмежована земля корнета Петра Герсеванова у Новомосковському повіті була передана казенним поселенцям [14, арк. 43]. Невідомо з яких причин прийнято таке

рішення, але можна припустити, що причина могла полягати у неспроможності поміщика загосподарити землі. Адже відомо, що однією з умов закріплення додаткової до рангової землі була необхідність її заселення поселенцями.

Тому нам здається справедливим вважати боротьбу поміщиків за селян частиною поземельних конфліктів. Ті ж таки селяни були «зброєю» в руках поміщика при боротьбі за межу. Тут можна спостерігати справжні сусідські війни – таких справ ціла низка у фондах найрізноманітніших установ – від органів місцевої влади до судових. В деяких випадках конфлікти тяглися роками, призводили до непорозумінь і ворожнечі навіть родичів. Наприклад, згаданий вже О. Пишчевич описав випадок, що якось мало не зазнав каліцтва від підданих свого сусіда, які прийшли з наміром відібрати луки. При цьому родичі Пишчевича взнали про ті плани, але його не попередили [16, с. 269]. Пишчевичі також поводити себе не краще зі своїми сусідами. У 1780 р. Крюківська воєводська канцелярія розглядала конфлікт між генерал-майором Пишчевичем (батьком мемуариста) і майоршею Флоринською з приводу все тих же меж і наділів. У скарзі сусідки зауважувалося, зокрема, що піддані генерал-майора *«перед самими избами майорши ... пахнуть хлеб для одного упрямства»* [30, арк. 3].

Аналізуючи такі матеріали, приходимо до висновку, що в даній ситуації до певної міри вигравали селяни. Зміна господаря хоча і була не завжди реальною справою, але сама її ймовірність змушувала панство рахуватися з інтересами підданих. Навіть з тону багатьох документів відчувається, що поміщики у селянських втечах схильні були звинувачувати швидше один одного, ніж самих селян. Згодом, коли межові війни дещо стихнуть, документи свідчать про постійні претензії поміщиків один до одного з приводу селянських втеч і переховування втікачів [11, арк. 1-30].

Досить специфічною установою, яка виникла у результаті реформування судової системи 1775 р. став так званий совісний суд. Не будемо зупинятися на характеристиці його функцій взагалі, зауважимо лише, що поземельні суперечки родичів

могли розглядатися також цією структурою. Оскільки дивом серед матеріалів ДАДО збереглися 30 справ Катеринославського совісного суду, то у нас є змога дати певні характеристики таким конфліктам. 10 справ із загалу присвячені спадковим суперечкам, іноді вони торкаються і земельних розмежувань. Викликають інтерес дві справи – спір між братами Іваном та Степаном Нерівними з одного боку і їх дядьком та сестрою з іншого за спадкову землю; також тяжба між родиною надвірного радника Коханова і братами його дружин з того ж приводу [4; 5]. Хоча в першому випадку мова не йде про поміщицькі володіння (всі учасники процесу – військові поселяни Градіжського повіту), проте справа цікава повнотою описаного процесу судочинства і залучення різних установ до вирішення проблеми. У зв'язку з цим логічно припустити, що і у випадку вирішення поміщицьких поземельних конфліктів, суди також використовували усталені підходи і процедури. Ініціатори процесу зверталися спочатку до Градіжського нижньої розправи, потім на вимогу Катеринославського совісного суду до справи було залучено другий департамент Катеринославської верхньої розправи, яка мала перевірити роботу попередників і дати висновок про законність землеволодіння, наявність документів і таке інше [5, арк. 6]. Зауважимо, що остання установа вельми добросовісно поставилася до свого завдання, надавши відповідь на 16 аркушах, списаних з обох сторін. Не вважаємо за доцільне переповідати всю історію спірного землеволодіння родини, наголосимо на найбільш примітних фактах. З документу видно, що широкому загалу землевласників Південноукраїнського краю відома застава землі, тимчасова оренда, передача землі в управління; різниця в оцінці сінокісної і землі під оранку; існує чітке уявлення про черговість спадкування. Результатом вирішення справи в совісному суді мало стати укладання мирової угоди на основі мирового «прошення». Мирова угода у справі братів Нерівних, їх дядька та чоловіка сестри складається з 5 пунктів. У кожному з них та чи інша сторона зобов'язувалася виконати певні умови, вказувалися терміни виконання і санкції у разі порушення домовленостей. Всі учасники спору

засвідчували наявне підписами, за неграмотних це здійснював губернський регістратор [5, арк. 27]. Далі документ засвідчували підписи судді Я. Сокологорського, дворянського засідателя секунд-майора Т. Міщенка, регістратора і скріплювалися гербовою печаткою [5, арк. 27зв.]. Інформація про домовленість оприлюднювалася.

Оскільки справа розглядалася фактично в апеляційному порядку, то зустрічаємо запис про зауваження до роботи попередників – Градіжської нижньої розправи, якій було повелено *«впредь подобные дела решать с прилежным рассмотрением и на точном основании законов»* [5, арк. 23]. Крім того виносився *«строжайший выговор»* за те, що при перевірці журнал справам поточним виявився незашнурованим, що порушувало закон від 5 листопада 1725 р. [5, арк. 23].

Друга ж згадана нами справа стосувалася майнової суперечки заможної родини – нащадків генерал-майора Микити Андрєєва, який залишив по собі маєтки в Павлоградському, Алексопільському, Олександрійському та Костянтиноградському повітах. Позовною стороною на основі довіреності виступав чоловік спадкоємиці – надвірний радник Коханов. Як було сказано в його зверненні до совісного суду, він представляв *«законную ближайшую и преимущественную пред всеми родственниками наследницу»* [4, арк. 1]. Позивач зазначав, що попередньо вже звертався до комісаріатської комісії (яка мала би контролювати незайманість земель і маєтків до вирішення спору) Катеринославського намісницького правління, другого департаменту Верхнього земського суду. Одним з головних «козирів» у справі було звернення Кохана до *«его светлости высокопозелительного господина генерал фельдмаршала и разных орденов кавалера князя Григория Александровича Потемкина»* і отримання його прихильності [5, арк. 1зв.] Однак, така висока протекція не допомогла у вирішенні справи. Крім спеціальної комісії, можливість контролю за спірними маєтностями передбачалася і за дворянською опікою.

Примітним фактом є вказівка на володіння покійного генерал-майора Андрєєва у різних повітах губернії. Такі явища були повсюдними. Ті ж Пишчевичі крім землі на Півдні України мали маєтки в Білорусії [16, с. 269].

Тому не дивно, що не встигли як слід розмежувати землі, як їх власники почали здійснювати різноманітні операції для того, аби мати більш компактну маєтність.

Розкиданість володінь, зайнятість деяких власників на службі, або відсутність досвіду господарювання призводили до невдач у господарстві. Про такі випадки говорить значна кількість документів. У збірці Н. Полонської-Василенко в Інституті рукопису знаходимо реєстр осіб, які у 1787 р. зверталися до Державного банку за кредитом на 20 років. Всього список налічує 54 особи, загальна сума кредиту склала 178 тисяч рублів. Середні суми позик – 4-5 тисяч [17,

арк. 34-35].

Якщо в останній чверті XVIII ст. відбувалося першопочаткове межування і накопичення земельних володінь (як вказувалося в одному з документів – *«тицанієм своим и капиталом неродовым нажитым ими самими»* [4, арк. 1зв.], то з початку XIX ст. спостерігається зміна картини – це вже продаж землі, її застава, а то і втрата через невміння організувати господарство. Таким чином, виявилось недостатньо отримати свій шматок землі в *«земельній лихоманці»*, необхідно було його ще і втримати і докласти чимало зусиль для опанування.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА

1. Абросимова С. В. Колекція спеціальних геометричних планів кінця XVIII – XIX ст. в зібранні Дніпропетровського історичного музею. [Текст] / С. В. Абросимова // Записки науково-дослідної лабораторії історії Південної України Запорізького державного університету: Південна Україна XVIII – XIX століття. – Запоріжжя: РА «Тандем-У», 2001. – Вип. 6. – С. 52 - 57.
2. Бойко А. В. Аграрні відносини Степової України останньої чверті XVIII століття. [Текст] / А. В. Бойко // Джерела з історії степової України. Т. 10. Описи Степової України останньої чверті XVIII – початку XIX століття / упоряд.: А. Бойко. – Запоріжжя, 2009. – С. 32 - 133.
3. Бойко А. В. Південна Україна останньої чверті XVIII ст. [Текст] / А. В. Бойко. – Запоріжжя, 1997. – Ч. I. Аграрні відносини.
4. Державний архів Дніпропетровської області (далі – ДАДО), ф. 467 Катеринославський совісний суд, оп. 1, спр. 14 По прошенню надвornoй советницы Кохановой об учинении разбора дела с ее братьями с Федором и Никоном Андреевыми, завладевшими после смерти отца ее движимым и недвижимым именем. 1792.
5. Там же, спр. 21 По прошенню отставного вахмистра С. Лященко о призыве в сей суд Ивана и Степана Неровных и об учинении между ними разбора дела о землях. 1795.
6. ДАДО, ф. 1684 Катеринославська губернська архівна комісія, оп. 2, спр. 100 Екатеринославский губернский землемер. Екатеринослав, 1788-1918.
7. Там же, спр. 101 Екатеринославский губернский землемер. Екатеринослав, 1797.
8. Там же, спр. 142 Екатеринославская палата гражданского суда. 1802-1869.
9. Там же, спр. 492 Екатеринославский губернский прокурор. 1804-1807.
10. Там же, спр. 504 Екатеринославский нижний земский суд. 1800 г.
11. Там же, спр. 508 Новомосковский нижний земский суд. Новомосковск, 1786-1862.
12. Там же, спр. 567 Новороссийская губернская канцелярия. 1766-1780.
13. Там же, спр. 874 Межевая экспедиция Екатеринославского наместничества. Екатеринослав, 1792-1796.
14. Там же, спр. 889 Верхний земский суд Екатеринославского наместничества. Екатеринослав, 1784-1797.
15. Дружинина Е. И. Северное Причерноморье 1775-1800. [Текст] / Е. И. Дружинина. – М. : Наука, 1959.
16. Жизнь А. С. Пишчевича, им самим описанная. (1764-1805). [Текст] / А. С. Пишчевич. – М., 1885. – С. 269.
17. Інститут Рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського, ф. 42 Полонська-Василенко Н. Д., оп. 1, спр. 276 Подборка документов о развитии помещичьего хозяйства и промышленности в 1780-1800 в Новороссии.
18. Кабузан В. М. Заселение Новороссии (Екатеринославской и Херсонской губернии) в XVIII – первой половине XIX в. (1719-1858 гг.) [Текст] / В. М. Кабузан. – М. : Наука, 1976.
19. Миронов Б. Н. Социальная история России периода империи (XVIII – начала XX века). Генезис личности, демократической семьи, гражданского общества и правового государства. [Текст]. В 2 т. – СПб. : Издательство «Дмитрий Буланин», 1999. – Т. 2.
20. Полное собрание законов Российской империи (Далі – ПСЗРИ). [Текст]. – СПб. : Тип. 2-го отделения Собственной ЕИВ Канцелярии, 1830. – Т. 17. 1765-1766 гг.
21. ПСЗРИ. – Т. 18. 1767-1769 гг.
22. ПСЗРИ. – Т. 19. 1770-1774 гг.
23. ПСЗРИ. – Т. 20. 1775-1780 гг.

24. ПСЗРИ. – Т. 21. 1781-1783 гг.
25. Положення про губернії. 1775 р. [Текст] // Козирев В. К. Матеріали до історії адміністративного устрою Південної України (друга половина XVIII – перша половина XIX ст.). – Запоріжжя, 1999.
26. Полонська-Василенко Н. Заселення Південної України в половині XVIII ст. (1734-1775). [Текст]. – Мюнхен : Український вільний університет, 1960.
27. Посулько О. М. Діяльність органів юстиції на Катеринославщині в останній чверті XVIII – першій половині XIX ст. [Текст] / О. М. Посулько // Історія і особистість історика. Збірник наукових праць, присвячених 60-річному ювілею професора Ганни Кирилівни Швидько. – Дніпропетровськ : НГУ, 2004. – С. 189-201.
28. Посулько О. М. Історія Південної України другої половини XVIII – першої половини XIX ст. в матеріалах державного архіву Дніпропетровської області [Текст] / О. М. Посулько // Історія і культура Придніпров'я. Невідомі та маловідомі сторінки. Науковий щорічник. – Дніпропетровськ : НГУ, 2005. – Вип. 2. – С. 84-90.
29. Цветков М. А. Картографические материалы Генерального межевания. [Текст] / М. А. Цветков // Вопросы географии. – М. : Гос. изд-во геогр. литературы, 1953. – Сб. 31. История географических знаний и историческая география СССР. – С. 90-105.
30. Центральний державний історичний архів у м. Києві, ф. 1297 Крюківська воєводська канцелярія, оп. 2, спр. 157 Дело Крюковской Воеводской Канцелярии о размежевании земель между владельцами генерал-майором Пишчевичем с одной и майоршею Флоринскою с другой стороны. 1780 г.

РЕЦЕНЗЕНТИ: д.і.н., професор **Я. В. Верменич**, д.і.н., професор **П. М. Тригуб**

© О. М. Посулько, 2012

Стаття надійшла до редколегії 13.02.2012